

AZERBAJCAN VE TÜRKİYE'DE TANINAN ORTAK ÂŞIKLAR

DOÇ. DR. ALI BERAT ALPTEKİN

Türk edebiyatının en zengin kolunu teşkil Âşık Şiiri'nin geçmişini çok eskilere götürebiliriz. Hemen hemen bütün araştırmacılar tarafından Türk şiirinin başlangıcı; ilk törenlere (*şölen/şeylan; yuğ, sığır*) bağlanmaktadır. İlk törenler ve onların yöneticileri olan “kam” “baksı” “ozan”, “şaman” ve “oyun” lar başlangıç itibariyle sihir işlerinin yanı sıra “ozan”lığı da yürütmüşlerdir. Zamanla “ozan”lar, sadece şiir söyleme işlerini üzerlerine alırlarken, sihir ve büyü işlerini de “kam” ve “baksı”lar yürüttüler. Tıpkı Anadolu Âşık Şiiri'nde olduğu gibi Azerbaycan Âşık Şiiri'nde de “ozan” kelimesi yerini 16. yüzyıldan itibaren *âştı-ğalaştıga* bıraktı.

Azerbaycan'da Âşık Şiiri söyleyenlere, âşığın dışında *ozan, varsag, yanşag, ag saggal, dede* gibi adlar da verilmektedir. Ancak adı geçen kavramlardan pek çoğu günümüzde ya kullanılmakta veya az kullanılmaktadır.

İlk temsilcilerini 16. yüzyılın başlarında görmeye başladığımız Azerbaycan âşıklarının sayısını binlerle ifade edebiliriz. Bu âşıkları şöyle sınıflandırabiliriz:

Üsdad Âşıklar: Bunlar adlarından da anlaşılacağı gibi sanatlarının zirvesinde olan âşıklardır. Bunlar iyi saz çalarlar; büyük çoğunluğu badelidir. Yanlarında çırakları vardır. Gurbanî, Tufargannı Âşig Âbbas, Sarı Âşig, Âşig Ahı, Âşig Elesger, Mikayıl Azafli bunların örneklerini teşkil eder.

İfaçı Âşıklar: Anadolu Âşık Şiiri'nde “*usta malı*” dediğimiz; yani bir başka âşığın şiirini okuyan kişilere verilen addır.

El Şairi: “*Halk şairi*” demek olan bu kavramın temsil ettiği âşıklar saz çalmasını bilseler bile irticalleri güçlü olmayan kimselerdir.

Türkiye'de Âşık Şiiri üzerinde çalışanlar âşıkları, “*âşık*; (İrticalen saz eşliğinde şiir söyleyen kimse); *kalem şuarası* (İrticalen şiir yazan, ancak saz çalamayan kimse); *halk şairi* (Bir genellik taşır ve âşıklarla, kalem şuarasını kapsama alır) gibi dallara ayırarak inceler.

Azerbaycan ve Türkiye Âşık Şiiri’nin tür ve şekillerinde de ortaklıklar vardır. Bunları mukayese edecek olursak ayrılığın birkaç kavramda yoğunlaştığı küçük bir dikkatle görülebilir.

Azerbaycan	Türkiye
<i>Goşma</i>	<i>Koşma</i>
<i>Geraylı</i>	<i>Semai</i>
<i>Bayatı</i>	<i>Mani</i>
<i>Deyişme</i>	<i>Atışma</i>
<i>Gıfilbent</i>	<i>Muamma</i>
<i>Mühemmes</i>	<i>Muhammes</i>
<i>Müseddes</i>	<i>Müseddes</i>
<i>Tecnis</i>	<i>Tecnis</i>
<i>Divan (i)</i>	<i>Divan (i)</i>
<i>Vücutname</i>	<i>Yaşname</i>
<i>Yazışma</i>	<i>Manzum mektup</i>
<i>Gezel</i>	<i>Gazel</i>
<i>Geside</i>	<i>Kaside</i>

Azerbaycan âşıklarının kullandığı nazım şekillerinden aruzlu türler, Anadolu Âşık Şiiri’nde pek bulunmaz. Anadolu Âşık Şiiri’nde (bilhassa Doğu Anadolu âşıkları) kullanılan aruzlu türler (divani, selis, kalenderi, vezn-i aher, satraç, semai) Azerbaycan Âşık Şiiri’nde de az çok bilinmektedir. Azerbaycan Âşık Şiiri’nde karşılaştığımız “tecnis” türü Azerbaycan’a göre Anadolu sahasında daha zayıf kalmaktadır.

Azerbaycan âşıklarının kullandığı gezel (gazel), geside (kaside), mühemmes (muhammes), müseddes gibi türler de Türkiye Âşık Şiiri’nde çok az da olsa bilinmektedir.

Tarihî gelişimi içerisinde Türkiye’deki âşıklık geleneği belirli bölgelerde yoğunlaşmıştır. Kars, Erzurum, Bayburt, Artvin, Sivas, Tokat, Yozgat, Çukurova (Osmaniye, Adana) Konya, Karaman, Bolu, İstanbul vb.

Türkiye’de görülen bu yoğunluk Azerbaycan sahasında da kendisini göstermektedir. Göyçe, Borçalı, Kazak, Tovuz, Şemkir, Gence, Tebriz vb. gibi.

Türkiye’de olduğu gibi Azerbaycan’da da âşıkların büyük çoğunluğu hece veznini kullanır; mısralardaki hece sayılarının eşitliği ve duraklara göre bölünme diyebileceğimiz bu vezinde en çok tercih edilenler sekizli ve on birli olanlardır.

Türkiye’de “uyak”, “ayak”, “kafiye” gibi kavramlarla tanıdığımız, mısra sonlarındaki ses benzerliği, Azerbaycan’da da aynı adla (gafiye/gefiye) bilinmektedir. Yine ses benzerliklerinin sayısına göre belirlediğimiz kafiye çeşitleri de (yarım, tam, zengin, tunç, cinas) her iki bölgede de ortaktır.

Ana hatlarıyla ele aldığımız Azerbaycan ve Türkiye Âşık Şiiri’ndeki ortaklıkları şekil ve muhtevadan arındırarak şahsiyetlere götürdüğümüzde de benzer özelliklerle karşılaşmaktayız.

Acaba Azerbaycan ve Türkiye sahasında tanınan ortak âşıklar var mıdır? Bu sorunun cevabını araştırdığımızda şöyle bir tablo ile karşılaşmaktayız:

I. Azerbaycan’da Doğup Azerbaycan ve Türkiye’de Tanınan Âşıklar

Bu âşıklar arasında tespit ettiğimiz şahsiyetlerin büyük çoğunluğu Güney Azerbaycanlıdır. Kronolojik olarak şöyle sıralayabiliriz.

Gurbanî: 16. yüzyıl Azerbaycan âşıklarındandır. Güney Azerbaycan’ın Diri köyünde doğmuştur. Bugün hem Doğu Anadolu, hem de Azerbaycan’da sözlü ve yazılı kaynaklarda canlılığını korumaktadır. Hayatı etrafında *Gurbanî* ve *Perri* veya *Gurbanî* adı verilen bir halk hikâyesi teşekkül etmiştir. Gurbanî’nin geraylı ve goşmaları ünlü olup, Azerbaycan Türkçesini bu türlerde ustalıkla kullanmıştır.

Tufarganmı Âşık Abbas: 16. yüzyılın sonu ile 17. yüzyılın başlarında Güney Azerbaycan’ın Tufargan şehrinde yaşadığı tahmin edilmektedir. Azerbaycan’da olduğu gibi Türkiye’de de (Doğu Anadolu Bölgesi) tanınır bilinmekte-

dir. Hayatı etrafında *Tufargannı Aşık Abbas ve Gülgez Peri* adlı bir halk hikâyesi teşekkül etmiştir.

Güney ve Kuzey Azerbaycan'da hakkında ciltler dolusu kitap yayımlanırken, Türkiye'de hakkında Zeynelâbidin Makas tarafından bir doktora tezi hazırlanmıştır¹.

Onun Tufarganlı olduğunu kendisinden aldığımız bir şiiri vererek tamamlamak istiyoruz.

*Gece gündüz gan ağlaram
Göz yaşım ümmane getdi
Şirin canım yar yolunda
Olmağa gurbana getdi.*

*Doymadım yarın dilinden
Gucmadım ince belinden
Aldılar yarı elimden
Gargana gargana getdi.*

*Her ne oldu mene oldu
Gaynadı peymane doldu
Deseler **Abbas** nece oldu
Deyin Tufargan'a getdi².*

Han Çoban: 18. yüzyıl âşıklarından olduğu tahmin edilmekte olup doğum ve ölüm tarihleri belli değildir. "Han Çobanım Arazbar'dan" mısraına bakarak onun Arazbarlı olduğunu söyleyebiliriz. Onun "saramı" redifli müstezadı. Türkiye ve Azerbaycan halk türküleri repertuarına da girmiş olup ilk ve son bölümü aşağıdadır.

1 Zeynelâbidin Makas, *Tufargannı Aşık Abbas ve Gülgez Peri Hikâyesi Üzerinde Bir Araştırma*, Erzurum 1982 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

2 Saim Sakaoğlu, Ali Berat Alptekin, Esmâ Şimşek, *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, II. Cilt, Ankara 1993, s. 337.

Arpaçay'ı aşdı daşdı
 Sel Saramı götdi gaşdı
 Sara gözel, gelem gaşdı
 Apardı seller Saramı
 Bir ala gözlü balamı.

.....
 Gedin deyin **Han Çoban'a**
 Gelvesin bu il Muğan'a
 Muğan batıp nahag gana
 Apardı seller balamı
 Bir ala gözlü balamı³.

Heste Gasım: 18. yüzyıl âşıklarından olup Güney Azerbaycan'ın Tikmetaş köyündendir. Onun hayatı etrafında *Eli Yar*, *Mesum*, *Cihan* ve *Abdullah* adlı halk hikâyeleri teşekkül etmiştir. Sonuncu hikâye, Azerbaycan'da olduğu gibi Türkiye'de de tanınıp bilinmektedir. Hatta Âşık Lütfi Aydın tarafından anlatılan *Cihan* ve *Abdullah* hikâyesi *Karseli* dergisinin 84-92. sayılarında yayımlanmıştır⁴.

Âşığ Elesger: Azerbaycan Âşık Şiiri'nin klâsiklerinden olup 1821 yılında Ağkilise köyünde doğmuş ve 1926 yılında aynı yerde ölmüştür. Hayatı etrafında yirminin üzerinde halk hikâyesi teşekkül etmiştir. Onun Türkiye'deki çağdaşı Âşık Şenlik'tir. Şiirleri, Türkiye ve Azerbaycan'ın tamamında bilinmektedir. Azerbaycan'da hakkında pek çok çalışma yapılan Âşığ Elesger'le ilgili olarak Türkiye'de Pertev Naili Boratav⁵, Hikmet Dizdaroğlu⁶, Zeynelâbidin Makas⁷, Nizamettin Onk⁸ gibi pek çok meslektaşımızın araştırmaları vardır.

3 a.g.e., s. 360.

4 Lütfi Aydın, "Dede Kâsım'dan Hikâyeler: Cihan ve Abdullah", *Karseli* 7 (84), Temmuz 1971, 3-4; buradan itibaren 8 (92), 1972'ye kadar 8 sayı.

5 Pertev Naili Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Ankara 1946 (Kitabın muhtelif sayfalarında).

6 Hikmet Dizdaroğlu, "Âşık Elesker'in Neşredilmemiş Şiirleri", *Fikirler*, 3904-305; 310-312, 320-321, 322-323, Ocak 1946 - Ekim 1946 (6 sayı).

7 Zeynelâbidin Makas, *Âşık Elesker (Hayatı; Sanatı; Şiir ve Hikâyeleri)*, Erzurum 1974 (Yayımlanmamış Lisans Tezi).

8 Nizamettin Onk, "Göğçeli Âşık Elesker", *Türk Dünyası Araştırmaları* (27), Aralık 1983, s. 269-284.

Nizamettin Onk, *Göğçeli Âşık Elesker*, Adapazarı 1964.

Nizamettin Onk- İslam Eleskerzade, *Göğçeli Âşık Elesker*, Ankara 1987.

İyi bir saz şairinde bulunması gereken özellikleri pek çok âşık gibi Elesger'de şiirlerinde ele alıp işlemiştir. Örnek olması açısından iki dördlüğü aşağıya alıyoruz.

*Aşig olup terk-i veten olanın
Ezel başdan pür kamalı gerekdir
Oturup durmagda edebin bile
Me'rifet elminde dolu gerekdir.*

*Halga hegigetten metleb gandır
Şeytanı öldüre, nefsin yandıra
El içinde pak otura, pak dura
Dalısınca hoş sadalı gerekdir⁹.*

Âşig Alı: Pek çok Azerbaycan âşığının yetişmesinde önemli bir yeri olan Âşig Alı, 19. yüzyıl âşıklarındandır. Azerbaycan'ın dışında Türkiye ve Kafkasya ülkelerinde de tanınmaktadır. Hatta onun hayatı etrafında *Âşig Alı'nın Türkiye Seferi* adlı bir de halk hikâyesi teşekkül etmiştir.

Türk kültüründe belirli dağların önemli bir yeri vardır. İşte bu dağlardan birisi de Ağrı Dağı'dır. O Ağrı Dağı ki efsanelere konu olmuştur. O Ağrı Dağı ki Nuh Aleyhisselâm'ın gemisine ev sahipliği yapmıştır. İşte bu şiirlerinden birisi ünlü Âşık Elesker'in ustası olan Âşig Alı'ya aittir.

*Havalanıp erş üzüne galhipsın
Dağların serdarı, ner Ağrı Dağı
Payızın, baharın olur zimistan
Sende eskik olmaz gar Ağrı Dağı.*

9 Sakaoğlu vd. s. 423.

*Eteyin han atdanır, hun düşür
Büyük adın mahallara ün düşür
Her dağdan ireli sana gün düşür
Ne vaht açılar dar Ağrı Dağı.*

*Sekkizi rizvandı cennetin bağı
Neçe hanesi var, neçe otağı
Nuh gemisi, Peygamber'in bulağı
Sende çok nişana var Ağrı Dağı.*

*Gösterdin cahanı nece sirr idi
Tozun galhdı İrevan'ı bürüdü
Ahşam üstü her terefdən yeridi
Batırdı ölkeni pir Ağrı Dağı*

*Evvel sende olup Rüstem Pehlivan
Gezip Şah-i Merdan nişan ba nişan
Aşig Ali teeccübdü her zaman
Yarın gardı, yarın nar, Ağrı Dağı¹⁰.*

Hüseyin Cavan: 1916 yılında Güney Azerbaycan'da doğan âşığımız, şiirlerinde Azerbaycan'ı ele alıp işlemiştir. Hüseyin Cavan'ın Azerbaycan'da tanınıp sevilmesinin bir başka sebebi, Güney Azerbaycan'da doğup, Kuzey Azerbaycan'da ölmesiyle izah edilebilir.

O, şiirlerinde pek çok güzelliği ele alıp işlemiştir.

*Tebriz bir anadır sen de oğlusan
El bilir ürekden ona bağlısan
Oğlun Settarhan'dan sine dağlısan
Onunçün ağarıp başın Garadağ¹¹.*

¹⁰ a.g.e., s. 395.

¹¹ a.g.e., III. Cilt, Ankara 1993, s. 150.

Görüldüğü gibi bu grupta ele aldığımız yedi saz şairinden beşi Güney Azerbaycan’da dünyaya gelmiştir. Diğer ikisi ise bugün Ermeni işgali altındaki Karabağ bölgesinden olup Azerbaycan Âşık Şiiri’nin klâsiklerindedir.

II. Türkiye’de Doğup Türkiye ve Azerbaycan’da Tanınan Âşıklar

Bu âşıkların sayısı bir hayli fazla olup biz bunlardan Azerbaycan âşıkları arasında kendisine yer eden ikisinden bahsedeceğiz.

Garacaoğlan: Azerbaycan kaynaklarına göre 17. yüzyıl saz şairi olarak bilinir. O, Azerbaycan’da sadece şiirleriyle değil, aynı zamanda, halk hikâyelerindeki fonksiyonlarıyla da tanınır. Kul Mahmut adlı hikâyede ölen üç kişiye saz çalarak, şiir söyleyerek dirilmelerine vesile olması onun veliliği ile izah edilebilir. Bilindiği gibi Garacaoğlan sadece Türkiye ve Azerbaycan sahasında değil, aynı zamanda Türkmenistan ve Balkanlar’da da tanınıp bilinmektedir.

Garacaoğlan, Azerbaycan kaynaklarında geraylıları (semai, 8’li koşma) ile bilinir. Bu geraylılar okunduğu vakit onların Türkiye’de tanınmadığı küçük bir dikkatle görülebilir. Örnek olması açısından bir geraylıyı aşağıya alıyoruz.

*Ela gözlü nazlı dilber
Vahtın geçer demedim mi
Gözlerin cellad yağıdır
Kanın içer demedim mi*

*Bah şu gaşa, bah bu göze
Canım gurban olsun size
Yahasız köynekler bize
Felek biçer demedim mi*

Garacaoğlan merd ilen
İşim yohdu namerd ilen
Felek meni bu derd ilen
Salıb keçer demedim mi¹².

12 a.g.e., s. 347.

Âşık Şenlik: 19. yüzyıl âşıklarından olup, Ardahan ilinin Suhara (Yakunsu) kasabasıdır. O, Azerbaycan'ın ünlü âşığı Elesker'in çağdaşıdır. Zaman zaman Şenlik, Azerbaycan'a gitmiş, oradaki meslektaşlarıyla atışmıştır. Zaman zaman bunun tersi olmuştur.

III. Hem Azerbaycan'da, Hem de Türkiye'de Tanınan Âşıklar

Bugün, büyük çoğunluğunun yaşayıp yaşamadığını bazı destan (halk hikâyesi) kahramanları vardır. Bunların hayatı etrafında destanlar (halk hikâyeleri) teşkil etmiştir. Bunlar da hem Âşık Şiiri'nde, hem de destan (halk hikâyesi) geleneğinde ortak olan şahsiyetlerdir. Burada şu hususu belirtmemizde de fayda vardır. Bu destan (halk hikâyesi) kahramanları sadece Türkiye ve Azerbaycan'da değil, bütün Türk dünyasında ortak olan şahsiyetlerdir. Bunlardan önemli gördüğümüz bazıları şunlardır.

Âşık Gerip / Âşık Garip: Hayatı hakkında kesin bilgimiz yoktur. Azerbaycan ve Türkiye'deki sözlü kaynaklara göre onun 17. yüzyılın başında yaşadığı tahmin edilmektedir. Senem'le olan aşk macerası etrafında *Âşık Gerip Destanı* / *Âşık Garip* halk hikâyesi teşkil etmiştir.

Kerem Dede: Hayatı hakkında bilgimiz yoktur. Azerbaycan ve Türkiye'deki kaynaklara göre 17. yüzyılda yaşamıştır. Hayatı etrafında *Eslî Kerem Destanı* / *Kerem ile Aslı* halk hikâyesi teşkil etmiştir. Bu hikâyeden öğrendiğimize göre Kerem'in asıl adı Mehmed; Aslı'nınki ise Meryem'dir. Bade içtikten sonra Kerem ve Aslı adını almışlardır.

Tahir Mirza: Hayatı hakkında bilgimiz yoktur. Azerbaycan ve Türkiye kaynaklarında onun Zühre ile olan aşk macerası, *Tahir ile Zühre* halk hikâyesinde ele alınmıştır.

Yahya Bey Dilgem: 18. yüzyılın sonu, 19. yüzyılın birinci yarısında Deller-cirdahan köyünde yaşamıştır. Onun hayatı etrafında teşkil eden *Yahya Bey Dilgem* destanı (halk hikâyesi) Azerbaycan ve Türkiye'de de bilinmektedir.

Köroğlu: Bütün Türk dünyasında tanınan Köroğlu'nun kendisi ve koçaklarının kahramanlıklarını *Köroğlu Dastanı / halk hikâyesinde* ele alınmıştır. Onunla ilgili sözlü ve yazılı kaynakların menşei Güney Azerbaycan'dır. İlk yazmalar, ilk derlemeler burada yapılmış, daha sonra dalga dalga Türk dünyasına yayılmıştır.

Görüldüğü gibi yukarıda kısa hayat hikâyeleriyle verdiğimiz şahsiyetler hem Türkiye'de hem de Azerbaycan'da tanınmaktadır. Bunların dışında Türkiye ve Azerbaycan'da hiç tanınmamasına rağmen, işlenen konulardaki birliktelik dörtlükler okunduğunda hemencecek görülebilir.

*Türk İş Yerine Türkçe
Ad Yakıştır.*

TÜRK DİL KURUMU